

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ЯК ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

©2019 ТКАЧУК І. Я.

УДК 330.837.2:336:061.2
JEL: H41; L31

Ткачук І. Я. Інституціоналізм як основа дослідження фінансів громадянського суспільства

Метою статті є розгляд інституціоналізму як основи дослідження фінансів громадянського суспільства. Розглянуто причини виникнення інституціоналізму та обґрунтовано доцільність його використання як основи зазначеного дослідження. Проаналізовано основні теорії громадянського суспільства, у результаті чого обґрунтовано доцільність використання розширеної функціональної моделі Кристофера Спарка для дослідження громадянського суспільства. Проаналізовано існуючі теорії взаємодії громадянського суспільства з іншими секторами. Запропоновано розглядати громадянське суспільство як сферу взаємодії держави, сім'ї та бізнесу. Рекомендовано здійснювати дослідження фінансів громадянського суспільства за інституціональним підходом з урахуванням функціонального вимірювання наслідків. Описано мультидисциплінарний підхід у дослідженні фінансів громадянського суспільства.

Ключові слова: фінанси громадянського суспільства, громадянське суспільство, інституціоналізм.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-8-165-174>

Рис.: 5. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 28.

Ткачук Ірина Ярославівна – кандидат економічних наук, доцент, докторант Університету банківської справи Національного банку України (вул. Андріївська, 1, Київ, 04070, Україна)

E-mail: Tkachuk.Iryna.IT@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1081-8693>

УДК 330.837.2:336:061.2
JEL: H41; L31

UDC 330.837.2:336:061.2
JEL: H41; L31

Ткачук И. Я. Институционализм как основа исследования финансов гражданского общества

Целью статьи является рассмотрение институционализма как основы исследования финансов гражданского общества. Рассмотрены причины возникновения институционализма и обоснована целесообразность его использования как основы обозначенного исследования. Проанализированы основные теории гражданского общества, в результате чего обоснована целесообразность использования расширенной функциональной модели Кристофера Спарка для исследования гражданского общества. Проанализированы существующие теории взаимодействия гражданского общества с другими секторами. Предложено рассматривать гражданское общество как сферу взаимодействия государства, семьи и бизнеса. Рекомендовано проводить исследования финансов гражданского общества с помощью институционального подхода с учетом функционального измерения последствий. Описан мультидисциплинарный подход в исследовании финансов гражданского общества.

Ключевые слова: финансы гражданского общества, гражданское общество, институционализм.

Рис.: 5. **Табл.:** 2. **Библ.:** 28.

Ткачук Ирина Ярославовна – кандидат экономических наук, доцент, докторант Университета банковского дела Национального банка Украины (ул. Андреевская, 1, Киев, 04070, Украина)

E-mail: Tkachuk.Iryna.IT@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1081-8693>

Tkachuk I. Ya. Institutionalism as the Basis for Research in the Civil Society Finance

The article is aimed at considering institutionalism as the basis for research in the finance of civil society. The causes for emerging of institutionalism are considered and the relevance of its use as the basis of the outlined research is substantiated. The basic theories of civil society are analyzed, and as result the expediency of using the extended functional model developed by Christopher Spark for the civil society research is substantiated. Existing theories of civil society interaction with other sectors are analyzed. It is suggested to consider civil society as a sphere of interactions between the State, family and business. It is recommended that civil society finance research be carried out through an institutional approach, taking into account measurements of the functional impact. A multidisciplinary approach for research in the civil society finance is described.

Keywords: civil society finance, civil society, institutionalism.

Fig.: 5. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 28.

Tkachuk Iryna Ya. – PhD (Economics), Associate Professor, Candidate on Doctor Degree of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (1 Andriiivska Str., Kyiv, 04070, Ukraine)

E-mail: Tkachuk.Iryna.IT@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1081-8693>

Стан і перспективи економічної науки на сучасному етапі розвитку суспільств і держав характеризуються необхідністю врахування плюралізму думок, альтернативністю наукових підходів та шкіл, неоднозначністю та дихотомією явищ, значною взаємною інтеграцією різних процесів. Усе це породжує необхідність перегляду існуючих методів та підходів дослідження як фінансової системи загалом, так і виділення окремої специфічної методології дослідження фінансів громадянського суспільства (далі – ГС).

Зважаючи на міждисциплінарний характер фінансів ГС, на специфічну роль в економіці та державі самих інститутів громадянського суспільства (далі – ІГС) та на відсутність чітко визначеної методології дослідження фінансів ІГС, в умовах, коли аксіомою вважається неможливість на практиці використання однієї наукової теорії в чистому вигляді, вважаємо, що саме інституціоналізм може стати базою для дослідження фінансів ГС як теорія, що в нероздільній єдності розглядає функціонування різноманітних інститутів з тими культурними, психологічними, полі-

тичними та іншими умовами, які стали причиною їх виникнення та впливають на їх існування.

Питання інституціоналізації фінансів останніми роками активно обговорюються в науковому середовищі. Так, до них зверталися імениті вітчизняні та закордонні науковці. Найбільш активно, на нашу думку, долучалися до досліджень інституційної складової фінансів такі вітчизняні науковці, як Хохич Д. Г., Опарін В. М., Єфименко Т. І., Чухно А. А., Леоненко П. М., Юхименко П. І., Лагутін В. Д., Тарасевич В. М., Сніжко О. В., Алексеєнко Л. М., Лазик Г. М., Маслов А. О., Сизоненко В. О., Ткач А. А., Длугопольський О. В., Загурський О. М., Базилевич В. Д., Осецький В. А., Слухай С. В., Гражевська Н. І., Трохименко В. І., Вірченко В. В., Баластрик Л. О., Коваленко Ю. М., Кравчук Н. Я., Білоус О. Г. Разом із тим, варто зауважити, що досі інституціоналізм не розглядався науковцями як базовий для дослідження фінансів ГС. Тому для нас важливо дослідити його саме в цьому контексті.

Зважаючи на вищесказане, метою статті є розгляд інституціоналізму як основи дослідження фінансів інститутів громадянського суспільства.

Інституціоналізм як елемент економічної думки виник наприкінці XIX ст. як продовження класичної політичної економії, німецької фінансової науки та класичної німецької історичної школи («класичний інституціоналізм»). Інституціоналізм виник з абсолютно об'єктивних причини, пов'язаних із критикою класичної економічної теорії, яка не могла справлятися із викликами, що перед нею стояли.

Дубина М. В. до основних причин появи інституціоналізму як протиположності класичної економічної теорії відносить такі:

- ✦ необхідність розширити межі дослідження індивіда та відійти від концепції раціональної людини;
- ✦ необхідність застосування міждисциплінарного підходу дослідження із застосування результатів пізнання, що були здобутками соціології, психології, політології та інших наук;
- ✦ усвідомлення необхідності комплексного пізнання економічних явищ;
- ✦ важливість здійснення досліджень динамічних явищ і процесів у сфері економічного розвитку (на протиположності дослідженню статичних явищ) [12].

Погоджуємося із Дубиною М. В. у виділенні вказаних причин зародження інституціоналізму, оскільки ці положення навіть сьогодні відповідають ключовим вимогам до методології здійснення наукового дослідження, які забезпечують можливість здійснення якісних та ефективних досліджень.

Цікаво, що одностайності стосовно розуміння змісту інституціоналізму не було ніколи. Так, основоположником інституційного напрямку політичної еко-

номії є Т. Веблен, визначення інституту як базової категорії інституціоналізму якого суттєво відрізнялося від визначення, що наводив, наприклад, Дж. Коммонс (започаткував соціально-правовий напрям інституціоналізму). Так, у Т. Веблена «інститут – це звичний спосіб мислення людей, котрий має тенденцію продовжувати своє існування невизначено довго» [7]. Водночас Дж. Коммонс під інститутом розуміє «колективну діяльність, що покликана контролювати індивідуальну діяльність». Існування цих двох підходів є свідченням наукової дискусії стосовно змісту та значення інституціоналізму не лише між представниками різних економічних шкіл, але і між самими інституціоналістами (*зауваження*: категорії «інститут» та «інституція» не є тотожними. Їх ототожнення в українській та російській літературі спричинено помилкою перекладу).

Не припиняються й дискусії стосовно використання в науковій думці категорій «організація» та «інститут». Незважаючи на критику їх ототожнення окремими науковцями [24, с. 54], вважаємо, що ці дві категорії в межах нашого дослідження все ж можна використовувати як тотожні, оскільки попри відмінності, які між ними існують, та ширше значення організації порівняно із інститутом, ми будемо розглядати організації як такі, що функціонують в інституціоналізованому середовищі та є інституціоналізованими з правової точки зору [24].

Пройдшовши історію розвитку більше, ніж століття, інституціоналізм значно еволюціонував. Таким чином, сьогодні підходи до його трактування значно змінилися: наприклад, ми погоджуємося із Хохичем Д. Г., який стверджує, що «предметом дослідження сучасного інституціоналізму є не лише соціально-економічні взаємозв'язки між економічними індивідуумами в економічній системі, а й проблеми, які прямо чи опосередковано пов'язані з ними: безробіття, інфляція, структурна незбалансованість економіки, державні фінанси тощо» [27, с. 69].

Зважаючи на універсальність, адаптивність та гнучкість інституціоналізму, які виражаються в його можливостях «йти в ногу із часом» і не прив'язуватися до конкретних умов існування того чи іншого суспільства, вважаємо його використання найбільш придатним при дослідженнях економічних процесів, а також усвідомлюємо роль у цих процесах тих інститутів, значення яких активізувалося у зв'язку із еволюцією суспільств, глобалізацією та зміцненням позицій демократії у світі.

Засновник теорії інституційних змін Д. Норт у своїй праці «Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки» зазначає, що в основі його теорії лежить необхідність вивчення так званих «інституційних матриць», які являють собою сукупність основоположних політико-правових і соціальних норм, у межах яких функціонує об'єкт дослідження

(у Д. Норта – «у межах яких здійснюється виробництво» [18]. Проте, на нашу думку, зважаючи на те, що ГС здійснюють специфічне «виробництво», продукуючи суспільний продукт, така заміна є доречною). Підтверджує таке трактування і сучасний науковець Н. М. Краус, який зазначає, що досвід провідних в економічному плані країн світу показує, що найбільш успішними у фінансово-економічній сфері є ті з них, в яких інституціональна структура ринкової економіки вибудована з урахуванням традиційних цінностей, норм і правил суспільного життя [15, с. 116–117]. А Єфименко Т. І. наголошує на тому, що формування інституціональної системи великою мірою залежить від попереднього розвитку, культурних та історичних цінностей. Погоджуємось з цим твердженням і вважаємо, що саме воно дає змогу розкрити роль і місце ГС в економіці нашої держави, проте, перш за все, пояснимо, що ГС якнайкраще відображає настрої населення та усталений державний лад.

Вважається, що сьогодні ГС знаходиться на стадії становлення, адже в колишньому Радянському Союзі воно функціонувало лише формально у вигляді організацій, які об'єднували громадян за спільними інтересами, що ґрунтувалися радше на проведенні часу на дозвіллі, ніж на захисті інтересів членів та вирішенні реальних проблем, бо вважалося, що тільки держава спроможна вирішувати такі проблеми.

Проте сьогодні громадянське суспільство України скоріше знаходиться не на стадії становлення, а на стадії відродження, адже з історії добре відомо, що в період до утворення Радянського Союзу завжди існували об'єднання громадян (населення), метою яких був захист інтересів членів, вирішення важливих проблем на регіональному та національному рівнях. Гарним прикладом такого об'єднання громадян, хоча і таким, що має характер ситуативного, є віче, що своєю історією сягають ще Х ст. Так, віче могло скликатися за ініціативи як правителя, так і народу. Компетенції віче не були чітко окреслені, проте його збирали з таких важливих державних питань, як покликання князя на престол (крім випадків успадкування престолу або його завоювання), його відкликання, питання війни і миру, зовнішньої політики, укладання договорів із князем, розгляд політичних правопорушень [10].

Ще одним прикладом пра-рухів, що мають ознаки ГС на території сучасної України, є козацтво, яке володіло рисами самоврядування та демократії. Як зазначає Ластовський В., формування козацтва було започаткуванням нових суспільних відносин, які були відмінними від тих, що існували до них [16, с. 10]. Причому науковець зазначає, що демократія козацтва мала природне походження, а її причиною називає рівноправність сторін у договірних відносинах [16, с. 11].

Цікаво, що навіть у Радянському суспільстві функціонували такі рухи й об'єднання, проте вони зазвичай були підпільними, їх діяльність заборонялася («Союз борців за вільну Україну», «Українська націоналістична організація ім. С. Бандери», «Ходорівська група», «Український національний комітет», «Українська національна партія», «Українське національно-демократичне об'єднання», «Об'єднання», «Український національний фронт», «Український національно-визвольний фронт» і багато інших [9, с. 189–199]), а учасники переслідувалися і піддавалися репресіям, проте сьогодні абсолютно визнаними є результати їх діяльності.

Сучасні дослідники ГС умовно розділили свої погляди стосовно його трактування. Так, існує дві теорії: перша – акторо-орієнтована модель – фокусується на учасниках ГС (учасниках); друга – функціональна – на функціях, які воно виконує.

Акторо-орієнтована модель зосереджує свою увагу на особливостях і ефективності діяльності конкретних суб'єктів ГС, таким чином залишаючи поза увагою інші його складові. Зауважимо, що недоліки цієї моделі були доведені багатьма зарубіжними науковцями [5], у той час як в Україні досі залишається популярною та досліджується різними вченими. Так, О. Поліщук розглядає ГС і державу як партнерів, визначаючи в цьому партнерстві пріоритет суспільства, і зазначає, що держава повинна існувати задля суспільства, а не навпаки [22, с. 143]. О. Чувардинський та Л. Новоскольцева особливо уважно вивчають групи інтересів у ГС (політичні партії, лобістські організації, групи тиску, кліки тощо), характеризуючи їх як добровільні об'єднання громадян, створені для вираження і задоволення їх інтересів у відносинах з різними політичними інститутами, насамперед з державою [28, с. 78–87; 17, с. 94–99].

Таким чином, у вітчизняній науці досі прослідковується пріоритетна роль ГС і груп інтересів у ньому у процесі взаємодії з іншими суб'єктами. Однак, зважаючи на втрату цієї моделлю своєї ролі у провідних наукових дослідженнях вчених світу, приділимо більше уваги функціональній моделі.

Вважаємо, що суть функціональної моделі сьогодні найбільш повно розкривається у двох моделях ГС: моделі Меркель – Лаута і моделі Едвардса [5]. Тому розглянемо їх детальніше.

Модель Меркель – Лаута є наслідком довготривалих досліджень європейської наукової школи. Вона розкриває ГС не як специфічну історичну форму, а як аналітичну категорію [1; 3; 4]. У цій моделі виділяється 5 специфічних функцій ГС, основна суть яких відображено в *табл. 1*.

Очевидно, що ці функції не є взаємовиключними, а скоріш доповнюють одна одну. До прикладу, відповідно до функції захисту приватної сфери громадян, ГС передбачає і захист їх економічних прав

Суть функцій ГС за моделлю Меркель – Лаута

№ з/п	Функція	Суть
1	Захист приватної сфери громадян	Громадяни мають певні права і можуть організувати власне життя без втручання держави. Завдання ГС у межах цієї функції – «нагадати» державі про її роль, обмежити вплив на приватну сферу в законних межах
2	Посередництво між державою і громадянами	ГС покликане зберігати баланс між центральною владою і соціальними мережами з метою забезпечення верховенства закону
3	Учасницька соціалізація	ГС і його асоціації є так званими «школами демократії». У розвиненому ГС люди вчаться базовим принципам демократії, вчаться бути громадянами і відстоювати свої права, що, своєю чергою, також приводить до децентралізації влади
4	Будівля спільноти та інтеграція	Участь у діяльності ОГС допомагає подолати соціальні розколи, створює громадянські чесноти, сприяє соціальній згуртованості в задоволенні соціальних потреб окремих осіб. Проте основною умовою є впевненість, що самоорганізація громадян не здійснюється на основі суто релігійної, етнічної чи расистської ознак
5	Суспільна комунікація	Є основною функцією ГС, оскільки в ній підкреслюється важливість існування вільної публічної сфери, відділеної від держави й економіки, де окремі особи мають можливість дискутувати та брати участь у незалежному прийнятті рішень

Джерело: складено на основі [1; 3; 4].

і свобод; відповідно до функції посередництва між державою та громадянами – забезпечує верховенство закону, яке робить можливим їх захист; відповідно до функції учасницької соціалізації – навчає громадян соціальній та економічній грамотності, навчає відстоювати свої права (у тому числі й економічні); відповідно до функції будівлі спільноти та інтеграції – допомагає подолати соціальні розколи, сприяє задоволенню соціальних потреб окремих осіб. Вважаємо, що функція суспільної комунікації є основною і для економіки, адже, незважаючи на формування вільної публічної сфери, відділеної від держави та економіки, де окремі особи мають можливість дискутувати на будь-які теми, незалежно приймати рішення, саме така вільна публічна сфера є основою для формування та існування середовища, в якому досягнення та забезпечення цих вищеперелічених прав є можливим.

Втім, варто зауважити, що в різні періоди суспільного будівництва значення одних функцій може бути базовим у відношенні до інших.

Акторо-орієнтована (рольова) модель Едвардса. Британський дослідник та активіст Майкл Едвардс, своєю чергою, теж намагався структурувати ГС. Таким чином, збагнувши те, що різні люди бачать його по-різному [2; 3], він структурував ГС відповідно до трьох ролей, які воно виконує: ГС як асоціативне життя; ГС як хороше суспільство; ГС як публічна сфера.

ГС як асоціативне життя виступає світом добровільних ГО, які виступають своєрідними каталізаторами розвитку таких цінностей, як терпимість і співробітництво.

У межах ролі ГС як хорошого суспільства багате асоціативне життя виставляється в правильному контексті, зміцнюючи конкретні позитивні норми і цінності, підкреслюючи, що діяльність в межах ГС

повинна бути спрямована на досягнення конкретної соціальної чи політичної цілі.

Роль ГС як публічної сфери ГС виявляється у створенні такого громадського простору, в межах якого окремі особи можуть спілкуватися про важливі для них речі, вільно дискутувати, тим самим постійно розвиваючи почуття інтересу до суспільних і загальнолюдських питань. Роль ГС як публічної сфери є центральною, коли йдеться про необхідність знаходження розв'язків першочергових проблем у суспільстві та прийняття на їх основі виважених рішень. На думку М. Едвардса, саме вона є центральною для ГС і має вирішальне значення для демократичної взаємодії суб'єктів соціальних і політичних відносин [2, с. 18–71].

Основна ідея моделі М. Едвардса полягає в тому, що жодна з цих ролей окремо не може досягнути необхідних соціальних-економічних змін та інших позитивних результатів, що традиційно приписують ГС. Таким чином, автор закликає до інтеграції або синтезу всіх ролей і до всебічного їх розгляду в процесі надання ініціатив ГС [2, с. 10]. Вважаємо такий підхід правильним, оскільки він дозволяє збалансувати сильні сторони одних ролей і слабкі інших.

Аналізуючи обидві вищевикладені моделі, можна зробити висновок, що більшість їх основних положень збігаються, що привело до подальших досліджень обох моделей разом. З розвитком теорії ГС багато уваги було приділено кооперації між інститутами ГС та іншими секторами. Таким чином, виник новий підхід, який ґрунтується на розширенні функцій ГС і дозволяє глибше розкрити його зміст і значення. Отже, виділяється не 5 основних функцій ГС, як це було в моделі Меркель – Лаута, а 7 [6] (табл. 2).

Розширені функції ГС у функціональній моделі Крістофера Спарка

№ з/п	Функція	Суть
1	Захист громадян	Базова функція ГС, яка складається із захисту життя, свободи та майна від деспотизму і нападів з боку держави та її органів
2	Моніторинг за звітністю	В основному полягає в спостереженні за діяльністю центральних органів влади, державного апарату й уряду. Моніторинг також є засобом управління державними органами влади та примушення їх до відповідальності
3	Пропаганда та зв'язки з громадськістю	Здатність ГС до артикуляції інтересів (особливо маргінальних груп) і до створення каналів зв'язку з метою підвищення обізнаності громадян та сприяння дискусії
4	Соціалізація	ГС сприяє формуванню демократичних відносин між громадянами. Люди вчаться розвивати терпимість, взаємну довіру і вміння знаходити компроміс у межах демократичних процедур. Таким чином, демократія забезпечується не лише правовими інститутами, але і звичками громадян
5	Будівля спільноти	Залучення та участь громадян у діяльність неурядових організацій сприяє формуванню соціального капіталу. А у випадках, коли до однієї організації належать представники різних соціальних груп, етнічних і релігійних належностей, це сприяє ліквідації соціальних розколів та зростанню соціальної згуртованості
6	Посередництво та сприяння між громадянами та державою	ГС і його інститути виконують роль балансу сил і переговорів з державою на різних рівнях (місцевому, регіональному, національному) шляхом утворення різних відносин (спілкування, ведення переговорів, контроль) і між різними групами інтересів
7	Надання послуг	Безпосереднє надання послуг громадянам є найважливішою складовою діяльності ОГС. Надання послуг служить «відправною точкою» для інших функцій ГС

Джерело: складено на основі [1; 3; 4; 6].

Як бачимо з табл. 2, розширена функціональна модель, сформована на основі моделей Меркель – Лаута й Едвардса, більш повно відображає функції, які виконує ГС. Разом із тим, економічна складова залишається такою ж важливою та проглядається практично в кожній із сформульованих функцій: захист свобод і майна; моніторинг за діяльністю центральних органів влади, у тому числі тієї її частини, що стосується законотворення у сферах економіки та бюджету та його виконання; підвищення обізнаності громадян (формування економічної грамотності); соціалізація (формування звичок громадян до суспільної активності, у тому числі й економічної); формування соціального капіталу; утворення відносин різних груп інтересів; безпосереднє надання послуг населенню.

Отже, вважаємо функціональний підхід значно сприятливішим для глибокого аналізу та розуміння ГС у співвідношенні з економічною сферою, ніж акторо-орієнтована модель. Це пов'язано, перш за все, із урахуванням усіх суб'єктів ГС (у тому числі неміських місцевостей, релігійних чи етнічних організацій, а також організацій, що належать до суто неполітичних галузей, але іноді відіграють роль у ГС як-от, наприклад, бізнес, який може лобювати рішення у владі заради досягнення власної мети).

Таким чином, функціональний підхід завдяки своїй повноті здатен враховувати значно більше деталей, ніж будь-який інший підхід. Крім цього, на нашу думку, функціональний підхід є найкращим при

необхідності здійснення, наприклад, міждержавного порівняння, адже функції, які виконує ГС у різних суспільно-політичних умовах, значно легше звести до спільного знаменника, ніж його суб'єктів.

Американський інституціоналіст М. Олсон зазначав, що ігнорування необхідності здійснення інституціональних змін може нести серйозні загрози [19, с. 92–123]. Підтверджуючи це твердження, Єфименко Т. І., яка досліджувала інституційний контекст взаємодії фінансової науки та економічних реформ, вважає, що перехід від планової до ринкової економіки (у тому числі в Україні) було здійснено без відповідної зміни інститутів, що послабило інституційну складову перехідної економіки, що, своєю чергою, призвело до посилення ролі держави як структуроутворювального інституту [13, с. 12]. Проте вважаємо справедливим бачення інституціоналістів, які стверджують, що впливи держави та ринкових механізмів повинні бути виважені та збалансовані [2, с. 318]. Таку збалансованість, на нашу думку, можна досягти завдяки взаємодії держави, ГС, бізнесу та домогосподарств.

Слід зауважити, що попри усвідомлення ролі економіки для ГС і навпаки досі суперечливим залишається питання, що стосується саме меж їх взаємодії, а також соціального простору, що вона включає [21, с. 102]. Так, представники класичної теорії пов'язують ГС з економікою поза межами держави, ліберальної теорії – передбачають існування вільно-

го ринкового обміну, який опирається на приватну власність (йдеться про вільну від держави економічну діяльність вільних індивідів). Причому господарська сфера визначає саме існування ГС, будучи його центром [14].

Відповідно, існує декілька теорій, що намагаються пояснити взаємозв'язок сфер ГС та економіки. Серед них широко використовуваною є теорія А. Грамші, який вважав, що ГС знаходиться поза межами сфер домінації – економіки та держави [20]. Таке розуміння визначають як функціоналістичне, тобто таке, що виділяє в соціальному житті ті чи інші сфери залежно від їх функцій. На перше місце виноситься публічна сфера та сфера участі.

Тричленна концепція Грамші сконцентрована на самому суспільстві, а не на державі (як у Гегеля) чи економіці (як у Маркса). Базовими складовими такого суспільства виступають комунікації та громадські об'єднання. Економічні та політичні ж складові виконують функції стабілізації соціальної структури та відіграють роль своєрідних рецепторів, що приймають сигнали ГС, направлені в бік держави та економіки (рис. 1).

Рис. 1. Співвідношення держави, бізнесу та ГС у тричленній концепції Грамші [20]

Згідно з тричленною концепцією Грамші громадські об'єднання є спільними інститутами як для громадської, так і для політичної сфер, причому між цими сферами немає чітких меж: вони є взаємопроникними і таким чином впливають одна на одну. Суттєвою відмінністю сфери ГС від інших сфер є те, що в її межах розвиток демократії є швидшим й інтенсивнішим, ніж у сферах економіки та політики, оскільки пріоритет мають механізми комунікаційної взаємодії (ЗМІ, політичні об'єднання та клуби, парламентські дебати та слухання, публічні обговорення тощо).

Проте, вважаємо, що ГС у тричленній концепції Грамші не є альтернативою державі та ринку, адже являє з ними одне ціле. Лиш тоді, коли ці три сфери (ГС, ринок, держава) існують, доповнюють і контролюють одна одну, можна говорити про свободу – як громадянську, так і особистісну, що пов'язано з існуванням

спільних інститутів ГС. Таким чином, можна стверджувати, що на рис. 1 існування цих свобод можливе лише на перетині трьох сфер, тобто в найтемнішій частині. Окрім цього, тричленна концепція Грамші, на нашу думку, не може мати практичного втілення, оскільки ігнорує таку важливу складову, як приватна сфера.

Більш повною є модель, запропонована Лондонським центром ГС, яка розглядає його як самостійний сектор, що знаходиться у співвідношенні не з двома, а з трьома сферами: політичною (держава), економічною (бізнес) і приватною (сім'я) (рис. 2) [5].

Хоча на сьогодні ця модель є найбільш узгодженою в наукових колах, ми не можемо вважати її ідеальною, оскільки вона визначає конкретний розподіл суб'єктів та функцій у межах кожної сфери. Разом із тим, на практиці можливий перехід суб'єктів із сфери у сферу залежно від ролі, яку вони виконують, та мети діяльності. Наприклад, підприємці традиційно відносяться до економічної сфери, проте будуть виступати суб'єктами ГС, добиваючись звільнення від оподаткування, тому в даному випадку доречнішим вбачаємо підхід, який розглядає ГС як простір між іншими секторами (державою, бізнесом, сім'єю). Таким чином, суб'єкти, які відносяться до конкретних сфер, можуть функціонувати і в ГС [1, с. 18] (див. рис. 2).

Однак, на нашу думку, незважаючи на більшу досконалість моделей співвідношення ГС з іншими сферами, зображених на рис. 2, порівняно з концепцією Грамші (див. рис. 1), вони все ж не відповідають вимогам сучасності. Це пов'язано з тим, що сьогодні для ГС характерні певні принципи, які виділяє М. Ходаківський, а саме:

- 1) принцип загальнозначущого егалітарного права, що передбачає певний мінімум зовнішніх свобод і достоїнства для кожної людини (правова сфера);
- 2) принцип приватної власності (економічна сфера);
- 3) принцип особисто визнаної внутрішньої свободи людини (сфера особистого, духовного) [25, с. 40].

Вважаємо, що забезпечення виконання цих принципів можливе тоді, коли розглядається взаємодія політичної, економічної, приватної та публічної сфер дещо під іншим кутом зору, а саме – як середовище, що забезпечує можливість взаємодії держави, бізнесу та сім'ї відповідно до їх природного функціонування (рис. 3).

За такого підходу найкраще розкриваються ознаки ГС, які пов'язані з його основоположною характеристикою – свободою та є притаманними безпосередньо економіці, а саме:

- ✦ рівноправність і захищеність усіх форм власності, насамперед приватної (в її групових та індивідуальних різновидах);
- ✦ економічна свобода громадян та їхніх об'єднань, інших суб'єктів виробничих відносин у

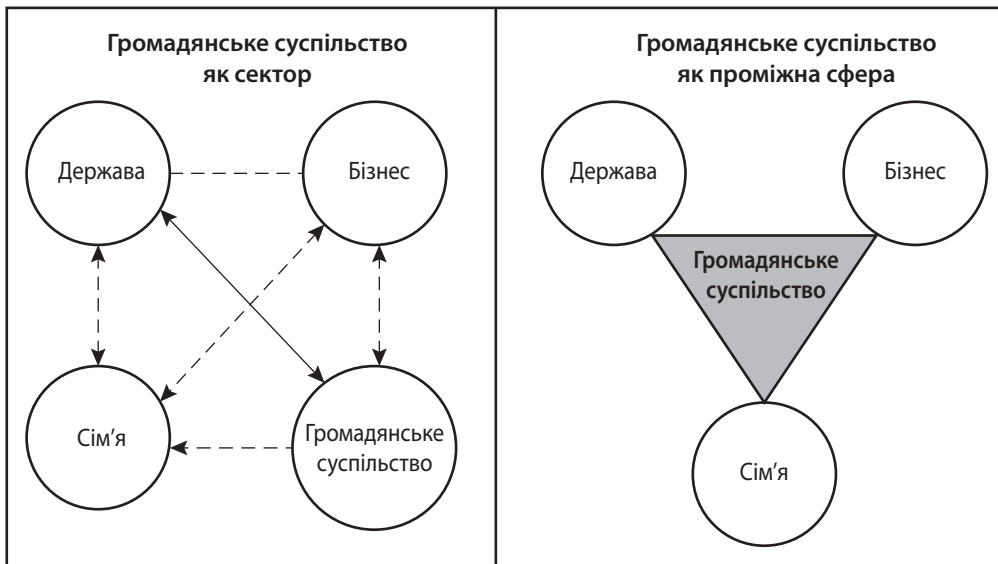

Рис. 2. ГС як сектор та як проміжна сфера

Джерело: складено за [5].

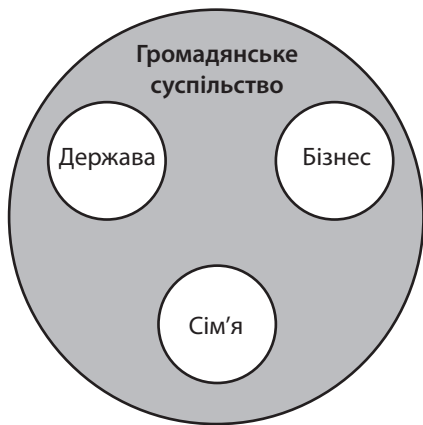

Рис. 3. ГС як сфера взаємодії держави, сім'ї та бізнесу

виборі форм і здійсненні підприємницької діяльності;

- ✦ свобода і добровільність праці на основі вільного вибору форм та видів трудової діяльності [23].

У своїй монографії «Інституціональна політична економія: предмет, методологія, зміст» А. Гриценко наголошує на зв'язку між динамічним розвитком сучасного світу, поглибленням його невизначеності та зникненням звичних орієнтирів [11]. Дослідник зауважує, що на даному етапі розвитку суспільств та економік зміни відбуваються на рівні не лише функціональних зв'язків між ними, але й сутності та змісту.

Водночас О. Білоус, Т. Єфименко та П. Леоненко у рецензії на згадану наукову монографію зазначають: історія свідчить, що протиставлення так званих функціональних і сутнісних підходів у політичній економії може завести дослідників у глухий кут. Погоджуючись з науковцями, зауважимо, що варто здійснювати наукове дослідження, поєднуючи ці підходи, в жодному разі не відкидаючи функціональну скла-

дову. Проте, вважаємо, що ГС є складним предметом дослідження, наповненим як формальними характеристиками, так і абсолютно неформальними, які неможливо описати, зважаючи на нематеріальний характер (рівень розвитку демократії, рівень розвитку самого ГС). З огляду на це, акцент при дослідженні фінансів ГС необхідно ставити саме на його інститути як формальні складові діяльності ГС. До прикладу, відповідно до матеріалів неурядової міжнародної організації Freedom House, рівень розвитку ГС України за підсумками 2018 р. вимірюється показником 2,75, який порівняно з попереднім роком погіршився на 0,25 (1 – найкращий показник, 7 – найгірший) [8], що у функціональному сенсі характеризує ГС України як частково вільне (у демократичному плані). Проте для дослідження фінансів ГС цей індикатор є лише показником, який певною мірою характеризує середовище організації фінансів ГС. Водночас для того, щоб зрозуміти, яким чином фінанси ГС організовані та якими саме є показники надходжень та видатків ГС та їх співвідношення, потрібно аналізувати безпосередньо діяльність сукупності окремих ІГС у загальнонаціональному, регіональному масштабах та в розрізі окремих ІГС (рис. 4).

Інституціональна теорія за своєю природою має дискретний, описовий і міждисциплінарний характер [11, с. 42]. Погоджуємося з цим твердженням і вважаємо, що воно є справедливим як для дослідження економічних процесів у цілому, так і для дослідження фінансів ГС. Так, об'єктом нашого дослідження є ГС, яке традиційно досліджувалося такими науками, як політологія, право, історія, соціологія; предметом дослідження є економічні відносини щодо формування, розподілу, перерозподілу та використання фінансових ресурсів ІГС, тобто досліджу-

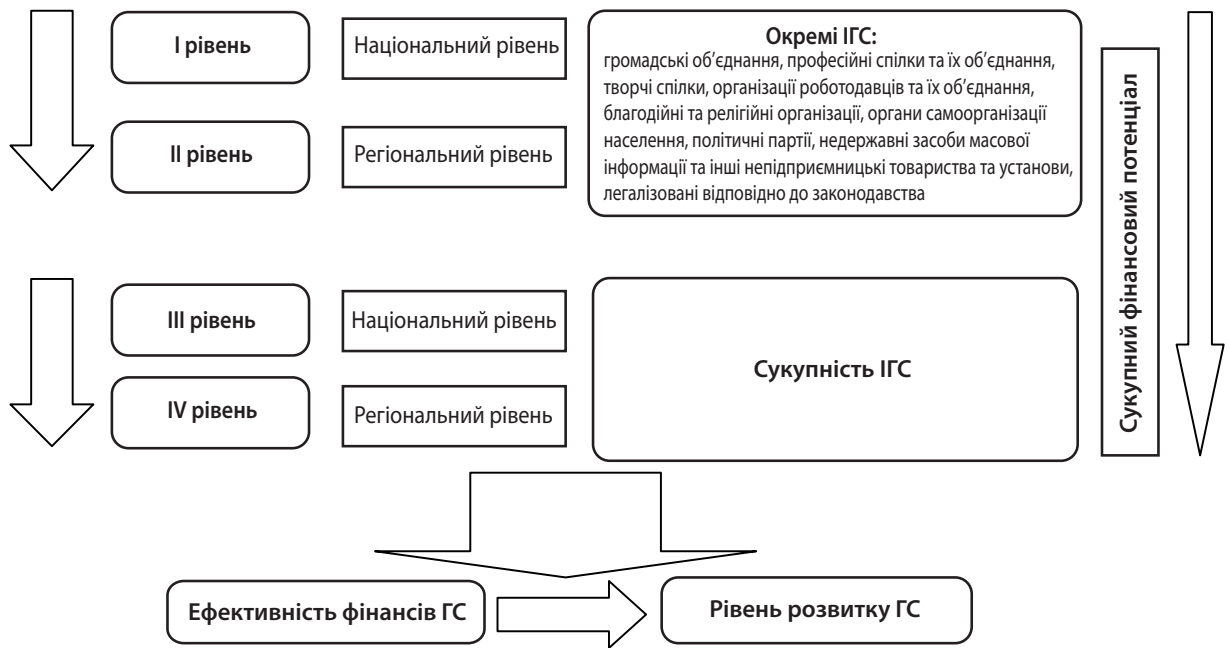

Рис. 4. Побудова дослідження фінансів ІГС за інституціональним підходом з урахуванням функціонального вимірювання наслідків

вати можна за допомогою інструментів фінансової науки; правове регламентування діяльності ІГС, а також реалізація зазначених вище відносин відбувається на підставі нормативно-правових актів різних рівнів, а отже, дослідити його можна в межах науки права; аналітичну основу дослідження фінансів ІГС становлять дані, отримані за допомогою використання інструментів статистики та соціології; дослідити вплив на перебіг інших суспільно-політичних та економічних процесів (розвиток самого ІГС, економічний розвиток, суспільні зміни) можна завдяки аналітичному інструментарію таких наук, як соціологія та економічна кібернетика (рис. 5).

ВИСНОВКИ

Інституціоналізм характеризується універсальністю, адаптивністю та гнучкістю, внаслідок чого з

часом не втрачає своєї «сучасності». Саме тому його використання є найбільш придатним для досліджень економічних процесів, а також ролі в цих процесах інститутів громадянського суспільства, значення яких значно активізувалося останнім часом.

Інституціоналізм при дослідженні фінансів громадянського суспільства дає змогу використовувати ті підходи, що найбільше розкривають саме сутність явищ, що, звісно, впливає на організацію та функціонування фінансів громадянського суспільства. Наприклад, функціональний підхід дає змогу врахувати усі суб'єкти ІГС, таким чином, враховує значно більше деталей, ніж будь-який інший підхід.

Міждисциплінарність інституціоналізму дає змогу досліджувати громадянське суспільство як сферу взаємодії держави, сім'ї та бізнесу відповідно до їх природного функціонування.

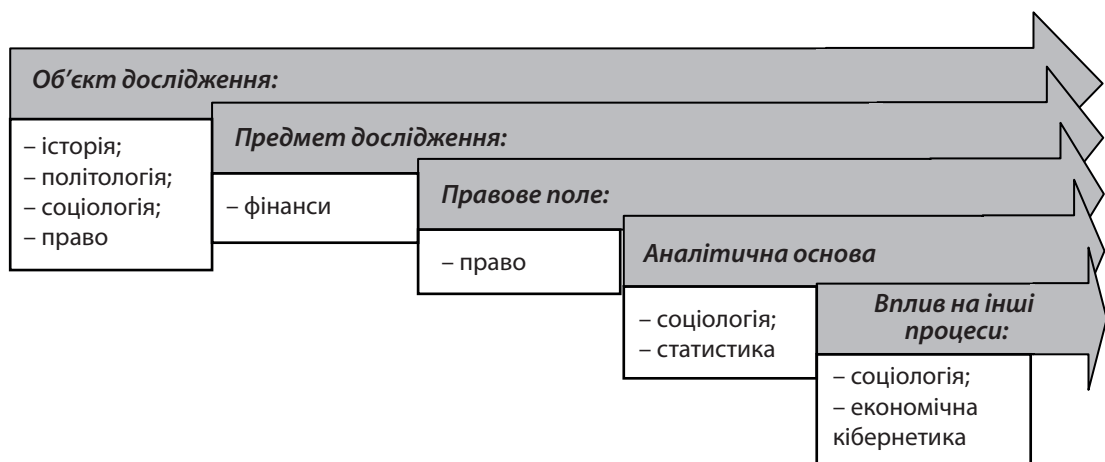

Рис. 5. Мультидисциплінарний підхід у дослідженні фінансів ІГС

Джерело: авторська розробка.

Отже, при дослідженні фінансів ГС акцент необхідно ставити саме на показники діяльності його інститутів, які є формальними складовими діяльності ГС. При цьому дослідження слід будувати, аналізуючи безпосередньо діяльність сукупності ІГС у загальнонаціональному, регіональному масштабах та в розрізі окремих ІГС. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Croissant, A., Lauth, H.-J., and Merkel, W.** Zivilgesellschaft und Transformation: Ein internationaler Vergleich. Systemwechsel Band. *Zivilgesellschaft und Transformation*. 2000. P. 9–49. URL: https://www.researchgate.net/publication/304747877_Zivilgesellschaft_und_Transformation_Ein_internationaler_Vergleich
2. **Edwards, M.** Civil Society. London: Polity, 2004. 402 p.
3. **Merkel, W.** Systemwechsel Band. Zivilgesellschaft und demokratische Transformation. Opladen: Leske + Budrich, 2000. 372 S.
4. **Merkel, W., and Lauth, H.** Systemwechsel und Zivilgesellschaft. Welche Zivilgesellschaft braucht die Demokratie? *Aus Politik und Zeitgeschichte*. 1998. Band 6-7. S. 3-45.
5. **Paffenholz, T., Spurk, C.** Civil Society, Civic Engagement, and Peacebuilding. *Social Development Papers*. 2006. URL: http://siteresources.worldbank.org/INTICPR/Resources/WP36_web.pdf
6. **Spurk, C.** Understanding Civil Society – History, debates, and contemporary approaches. 2010. URL: <http://graduateinstitute.ch/webdav/site/developpement/shared/developpement/343/SpurkCivilSocietyInPaffenholz.pdf>
7. **Veblen, T.** Why is Economics not an Evolutionary Science? *The Quarterly Journal of Economics*. 1898. Vol. 12. No. 4. P. 373–397. URL: https://www.jstor.org/stable/1882952?seq=1#metadata_info_tab_contents
8. Ukraine. Country Profile. Nations in Transit 2018. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2018/ukraine>
9. **Бажан О. Г.** Опозиційний рух в Україні в умовах системної кризи СРСР. *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. 2005. Вип. 31. С. 189–199.
10. Віче. Матеріали вільної енциклопедії Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Віче>
11. **Гриценко А. А.** Институциональная политическая экономия: предмет, методология, содержание. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2014. 524 с.
12. **Дубина М. В.** Теоретична основа інституціоналізму як наукового напрямку економічної науки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2017. Вип. 27 (1). С. 8–11. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/27-1-2017/4.pdf>
13. **Єфименко Т. І.** Фінансова наука та економічні реформи: інституціональний контекст. *Фінанси України*. 2012. № 8. С. 5–22.
14. **Карась А.** Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: монографія. Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 520 с.
15. **Краус Н. М.** Институциональный зріз дихотомії старих і нових інститутів розвитку сфери фінансів в умовах інновацізації. *Фінанси України*. 2018. № 4. С. 115–126.
16. **Ластовський В.** Походження козацької демократії в контексті походження козацтва: соціально-правові аспек-

ти. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. 2012. Вип. 21. Ч. 2. С. 10–13.

17. **Новоскольцева Л.** Громадсько-політичні об'єднання: їх роль у політичному житті суспільства. *Буковинський журнал*. 2008. № 1. С. 94–99.
18. **Норт Д.** Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / пер. з англ. Київ: Основи, 2000. 198 с.
19. **Олсон М.** Скрытая тропа к процветающей экономике // Становление рыночной экономики в странах Восточной Европы / общ. ред. Н. А. Макашова. М.: РГГУ, 1994. С. 92–123.
20. Основні поняття політичної теорії Антоніо Грамші. URL: <http://vpered.wordpress.com/2011/12/29/tysa-gramsci/>
21. **Павленко Ю.** Современное гражданское общество. *Вопросы экономики*. 2008. № 10. С. 96–107.
22. **Поліщук О.** Громадянське суспільство та його відповідальність. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2007. № 1. С. 142–148.
23. **Рабінович П. М.** Основи загальної теорії права та держави. Вид. 5-е, зі змінами: навч. посіб. Київ: Атіка, 2001. 176 с.
24. **Тарасевич В. М.** До еволюції інституційної теорії: класичний, новий та неінституціоналізм. *Фінанси України*. 2012. № 8. С. 52–56.
25. **Ходаківський М.** Громадянське суспільство і національна держава. *Віче*. 1998. № 9. С. 34–46.
26. **Ходжсон Дж.** Экономическая теория и институты: манифест современной институциональной экономической теории / пер. с англ. М.: Дело, 2003. 464 с.
27. **Хохич Д. Г.** Ефективність системи державних фінансів у контексті інституційного підходу. *Фінанси України*. 2006. № 3. С. 65–73.
28. **Чувардинський О.** Групи інтересів у громадянському суспільстві. *Політичний менеджмент*. 2007. № 3. С. 78–87.

REFERENCES

- Bazhan, O. H. "Opozytsiyni rukh v Ukraini v umovakh systemnoi kryzy SRSR" [The opposition movement in Ukraine in the conditions of the systemic crisis of the USSR]. *Istoriia Ukrainy: malovidomi imena, podii, fakty*, no. 31 (2005): 189-199.
- Chuvardynskyi, O. "Hrupy interesiv u hromadianskomu suspilstvi" [Interest groups in civil society]. *Politychnyi menedzhment*, no. 3 (2007): 78-87.
- Croissant, A., Lauth, H.-J., and Merkel, W. "Zivilgesellschaft und Transformation: Ein internationaler Vergleich" Systemwechsel Band. *Zivilgesellschaft und Transformation*. 2000. https://www.researchgate.net/publication/304747877_Zivilgesellschaft_und_Transformation_Ein_internationaler_Vergleich
- Dubyna, M. V. "Teoretychna osnova instytutsionalizmu yak naukovooho napriamu ekonomichnoi nauky" [Theoretical basis of institutionalism as a scientific field of economic science]. *Naukovi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya «Economika i menedzhment»*. 2017. <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/27-1-2017/4.pdf>
- Edwards, M. *Civil Society*. London: Polity, 2004.
- Gritsenko, A. A. *Institutsionalnaya politicheskaya ekonomiya: predmet, metodologiya, sodержaniye* [Institutional political economy: subject, methodology, content]. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2014.
- Karas, A. *Filosofia hromadianskoho suspilstva v klasychnykh teoriakh i neklasychnykh interpretatsiyakh* [Civil Society Phi-

losophy in Classical Theories and Non-Classical Interpretations]. Kyiv; Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2003.

Khodakivskiy, M. "Hromadianske suspilstvo i natsionalna derzhava" [Civil society and nation-state]. *Viche*, no. 9 (1998): 34-46.

Khodzhsou, Dzh. *Ekonomicheskaya teoriya i instituty: manifest sovremennoy institutsionalnoy ekonomicheskoy teorii* [Economic theory and institutions: a manifesto of modern institutional economic theory]. Moscow: Delo, 2003.

Khokhych, D. H. "Efektyvnist systemy derzhavnykh finansiv u konteksti instytutsiinoho pidkhodu" [The effectiveness of the public finance system in the context of an institutional approach]. *Finansy Ukrainy*, no. 3 (2006): 65-73.

Kraus, N. M. "Instytutsionalnyi zriz dykhotomii starykh i novykh instytutiv rozvytku sfery finansiv v umovakh innovatyvatsii" [Institutional section of the dichotomy of the old and new institutions of development of the sphere of finance in the conditions of innovation]. *Finansy Ukrainy*, no. 4 (2018): 115-12.

Lastovskiy, V. "Pokhodzhennia kozatskoi demokracji u konteksti pokhodzhennia kozatstva: sotsialno-pravovi aspekty" [The origin of Cossack democracy in the context of the origin of the Cossacks: social and legal aspects]. *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini*, vol. 2, no. 21 (2012): 10-13.

Merkel, W. *Systemwechsel Band. Zivilgesellschaft und demokratische Transformation*. Opladen: Leske + Budrich, 2000.

Merkel, W., and Lauth, H. "Systemwechsel und Zivilgesellschaft. Welche Zivilgesellschaft braucht die Demokratie?" *Aus Politik und Zeitgeschichte*, no. 6-7 (1998): 3-45.

Nort, D. *Instytutsii, instytutsiina zmina ta funkcionuvannia ekonomiky* [Institutions, institutional change and functioning of the economy]. Kyiv: Osnovy, 2000.

Novoskoltseva, L. "Hromadsko-politychni obiednannia: yikh rol u politychnomu zhytti suspilstva" [Public political associations: their role in the political life of society]. *Bukovynskiy zhurnal*, no. 1 (2008): 94-99.

"Osnovni poniattia politychnoi teorii Antonio Gramshi" [Basic concepts of Antonio Gramsci's political theory]. <http://vpered.wordpress.com/2011/12/29/tysa-gramsci/>

Olson, M. "Skrytaya tropa k protsvetayushchey ekonomike" [A Hidden Path to a Thriving Economy]. In *Stanovleniye rynochnoy ekonomiki v stranakh Vostochnoy Yevropy*, 92-123. Moscow: RGGU, 1994.

Paffenholz, T., and Spurk, C. "Civil Society, Civic Engagement, and Peacebuilding". Social Development Papers. 2006. http://siteresources.worldbank.org/INTICPR/Resources/WP36_web.pdf

Pavlenko, Yu. "Sovremennoye grazhdanskoye obshchestvo" [Modern civil society]. *Voprosy ekonomiki*, no. 10 (2008): 96-107.

Polishchuk, O. "Hromadianske suspilstvo ta yoho vidpovidalnist" [Civil society and its responsibility]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*, no. 1 (2007): 142-148.

Rabinovych, P. M. *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy* [Fundamentals of the general theory of law and state]. Kyiv: Atika, 2001.

Spurk, C. "Understanding Civil Society - History, debates, and contemporary approaches. 2010". <http://graduateinstitute.ch/webdav/site/developpement/shared/developpement/343/SpurkCivilSocietyInPaffenholz.pdf>

Tarasevych, V. M. "Do evoliutsii instytutsiinoy teorii: klasychniy, noviy ta neoinstytutsionalizm" [Toward an evolution of institutional theory: classical, new and neo-institutionalism]. *Finansy Ukrainy*, no. 8 (2012): 52-56.

"Ukraine. Country Profile. Nations in Transit 2018". <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2018/ukraine>

"Viche" [Viche]. Materialy vilnoi entsyklopedii Vikipediia. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Віче>

Veblen, T. "Why is Economics not an Evolutionary Science?" *The Quarterly Journal of Economics*. 1898. https://www.jstor.org/stable/1882952?seq=1#metadata_info_tab_contents

Yefymenko, T. I. "Finansova nauka ta ekonomichni reformy: instytutsionalnyi kontekst" [Financial Science and Economic Reforms: An Institutional Context]. *Finansy Ukrainy*, no. 8 (2012): 5-22.